

A BETLEHEMES JÁTÉK A XVII. SZÁZADI MAGYARORSZÁGON

A magyar kereszténység évszázadai során a karácsonyi ünnepek mellett szigorúan egyházi jellegű, liturgikus s később a naiv népi áhítat-igénynek is megfelelő, úgynevezett paraliturgikus játékok jöttek létre. Első, a karácsonyi ünnepekörhöz tartozó dramatikus emlékünk a XI. században keletkezett. Hartwick győri püspök *Agenda pontificalis*ában maradt fenn az úgynevezett *Tractus stellae*, azaz *Csillagének* című játék, amely az egyházi szertartás szerves része volt.¹ Később az ünnepekör napjai szerint különültek el a szokásrendszerek, így az adventi hetekhez, a karácsony napjához, az aprószentek valamint a vízkereszt ünnepéhez különféle természetű hagyományok, köszöntések és dramatikus játékok kötődtek, s keveredtek nem keresztény szokásanyaggal. A hagyomány azonban a XVI. század közepéig nem követhető, csak a reformáció századában van annak számtalan nyoma, hogy nemcsak vízkereszthez, hanem az ünnepekör napjaihoz, a karácsony, Szent István, Szent János és az aprószentek napjához olyan liturgikus hagyományok fűződnek, amelyeket a protestáns prédikátorok, elsősorban Szkhárosi Hörvát András mint elvetendő pápista szokást elítéltek, bálványimádásnak tartottak.²

A XVII. század elejétől részben az iskolai drámák hatására megújulnak ezek a szokások, s a protestáns felekezetek között is megjelentek. Alább a betlehemes játék XVII. századi alakulását szeretném nyomon követni.

Ismeretes, hogy a XVII. századból az első betlehemes játékunk minden bizonnyal református eredetű. De más XVII. századi szöveg is maradt ránk. Most egyrészt a szövegek, másrészt a ránk maradt iskoladráma-adatok ismeretében veszem sorra a betlehemezés szokását.

Első adatunk 1616. január 6-ról való. Ekkor a besztercebányai evangélikus iskola ifjúsága a háromkirályok napján bemutatott játékáért vagy csak énekkel előadott köszöntéséért a városi kasszából pénzt kapott.³ Segesvárott a város szintén fizette az evangélikus iskola diákjait a színelőadásokon való fellépéséért. Itt a diákoknak a karácsony reggelt kellett köszönteniök énekükkel. A számadáskönyv adata így szól: „Für dem Hainal zu Weinachten.“ Varga Imre szerint ez a hajnalének volt.⁴ A vízkereszt házáldás nemcsak a katolikus hűvek házáinál, hanem az evangélikusoknál is ismeretes volt. A besztercebányai tanács 1630. január 3-án azért fizetett a tanulóknak, mert a csillaggal körbejárták a házakat.⁵

Hat évvel későbbi a selmecbányai adat, s ebből már azt is ki lehet olvasni, hogy engedélyezték a diákoknak azt, hogy karácsonykor házról házra járva komédiát, azaz valamilyen betlehemest mutassanak be.⁶ Az eddigi adatok evangélikus iskolai ha-

¹KARDOS Tibor — DÖMÖTÖR Tekla, *Régi magyar drámai emlékek*. Bp., 1960. I.

²BÁLINT Sándor, *Karácsony, húsvét, pünkösd*. Bp., 1976. 28–44. — DÖMÖTÖR Tekla, *Naptári ünnepek, népi színijátékszás*. Bp., 1979. 152–178.

³VARGA Imre, *A magyarországi protestáns iskolai színijátékszás forrásai és irodalma*. Bp., 1988. E 20.

⁴VARGA, i. m. 1988. E 409.

⁵VARGA, i. m. 1988. E 86.

⁶VARGA, i. m. 1988. E 417.

gyományokról szólnak. A következő három jezsuita iskolából való. Thurócon 1639-ben a gyermek Jézus tiszteletére az ifjúság zenei kísérettel (acroamate) valamilyen drámát adott elő.⁷ 1640-ben a soproni jezsuita iskola diákjai minden bizonnyal a templomban bölcsőt állítottak.⁸ Heigl Ambrus két évvel később ugyanitt karácsonykor színre vitt egy játékot.⁹

Sopronban más felekezetűek körében is szokássá vált a karácsonyi betlehemezés hagyománya. 1643-ban a tanács a pestisre hivatkozva tiltja az evangélikus iskolában a karácsony körüli színjátékok előadását.¹⁰ Pozsonyból és Ungvárról van még adatunk 1648-ból.¹¹ Pozsonyban németül, Ungvárott talán latinul adták elő Jézus születéstörténetét.

Gyakori jelenség, hogy bizonyos újszövetségi elemeknek megkeresik az ószövetségi előképét. A gyermek Mózes számára sásból fonott kosár előképe a betlehemi jászolnak. 1649-ben Nagyszombatban az újszövetségi születéstörténetet annak ószövetségi prefigurációjával adták elő.¹²

Az eddig felsorolt előadások javarésze iskolás jellegű, a profanalizálódásra legfeljebb csak akkor gondolhatunk, ha a csillaggal vagy a jászollal házról járva énekeltek, játszottak és kéregettek a diákok. 1649-ben írta az első „betlehemes játékot” a jólismert Andreas Sartorius, s ezt, minthogy a szerepnevek is ránk maradtak, elő is adatta Illaván. A latin nyelvű darab csonkán maradt ránk, s feltehetőleg tizennyolc részből állt. A VII. részben Georgius Palladius Jézus Krisztus születésének a „minőségét” magyarázta. Ezután Andreas Tepliczius a születés helyét nyomozta ki, majd Mattheus Crudi Kristus bölcsőjét tette kényelmesebbé. A X. részben Andreas Beczko és Georgius Coci a pásztorok beszélgetését rekonstruálták. Majd Thomas Simplicius egy pásztor személyében magyarázta meg, hogy mit látott Krisztus születése helyén és körül. S végül a XII. részben Gabriel Ambrosiades a betlehemi pásztorokra hívta fel a nézők figyelmét.¹³

A részekre osztott s tanár írta játékszöveg egyértelműen jelzi, hogy ennek a darabnak már semmi köze nincs az evangélikus egyházi, liturgikus szokáshoz, s legfeljebb csak a pásztorok jelenlétében tételezhető fel profanizálódás. A darab maga azonban inkább szónoki, retorikai gyakorlatnak, mint iskoladrámának látszik. Az 1650-ben előadott illavai játék is Sartorius munkája, s ez is hasonló a két évvel azelőttihez.¹⁴

Az 1651. január 12-én és 25-én Eperjesen bemutatott Eisenberg-darabot hat kisleány és két fiú adta elő. Bár Varga Imre szerint előadását nem lehet bizonyítani, a versben fogalmazott darab — a ránk maradt szöveg tanúsága szerint — már egyértelműen dráma.¹⁵

1653-ban szemlélhette meg az illavai evangélikus fiataltság azt az actus oratoriust, amely 19 részben írja le Jézus születése helyét, idejét, körülményeit. Kifejti az ünnep jelentőségét, majd elmondja azt, hogyan ünnepelték az új király születését a pásztorok. Beszél a jeruzsálemi népről, Herodesről. Ez a darab csírájában már tartalmazhatta azokat az elemeket, amelyek recens betlehemesek egy részében is felfedezhetők, a szálláskeresést, a pásztorjelenetet, az Angyal érkezését, Herodes értesülését

⁷STAUD Géza, *A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai 1561–1773*. I–III. Bp., 1984–1988. (A továbbiakban: STAUD I–III.) I. 348.

⁸STAUD, II. 137.

⁹STAUD, II. 138.

¹⁰VARGA, i. m. 1988. E 434.

¹¹STAUD, I. 374, Staud II. 199.

¹²STAUD, I. 103.

¹³VARGA, i. m. 1988. E 235.

¹⁴VARGA, i. m. 1988. E 238.

¹⁵VARGA, i. m. 1988. E 190.

Jézus születéséről, a három király hódolatát s esetleg a betlehemi gyermekgyilkosságot is.¹⁶

1650-ben Ungvárott a jezsuiták a betlehemi jászolnál egy drámát adtak elő.¹⁷ Ugyanebben az évben a beszercebányai jézustársaságiak első alkalommal vitték színpadra német nyelven a három király ajándékvitelét a Messiásnak.¹⁸ Talán ez az első adatunk, amely már egyértelműen jelzi, hogy nemcsak adventhez és a karácsony napjához, hanem a vízkereszt ünnepéhez is fűződött iskolai dramatikus hagyomány.

Bálint Sándor úgy nyilatkozik, hogy elveszett régi magyar betlehemeseinkben lehetett valamikor úgynevezett paradicsomi jelenet, amely előadja, hogyan kísérti meg az ördög Ádámot, s ő hogyan veszi rá Évát, hogy szakítsa le a tiltott fáról az almát.¹⁹ Bálint Sándor feltételezése helyes volt. Az 1629 és 1658 közötti években keletkezett az úgynevezett Nagyvárad környéki magyar nyelvű betlehemes játék, amelynek szerzője vagy talán csak a játékot megőrző diárium tulajdonosa Dengeleghy Bíró Péter nevű református prédikátor. Ebben a darabban valóban van paradicsomi jelenet, s töredékesen Ádám panasza is megtalálható benne.²⁰ Hasonló panaszt, amely egykor szintén valamelyik régi magyar betlehemes betétje lehetett, Bálint Sándor közölte.²¹ A csonkán ránk maradt kéziratban ezt a scénát a pásztorok jelenete majd az ajándékvitel követi, nagyon töredékesen megmaradt benne a háromkirály és Heródes története is. Ez a játék nem folklorizálódott, az antikizáló, Vergiliustól származó pásztornevek felfedezhetőek benne, s csak sejteni lehet, hogy szerzője talán a nagyváradi vagy más erdélyi református iskola számára írta. A keletkezési idő ugyan biztonságos határok közé szorítható, szerzőjének kiléte és felekezeti hovatartozása azonban nagyon bizonytalan.

1657-ben János napján evangélikus kisdíákok Sopronban adtak elő egy „komédiát” a Gyermekjézus tiszteletére.²² 1663-ban Sárospatakon a jezsuiták a templomban jászolt állítottak, s ez minden bizonnyal olyan spectaculum lehetett, hogy a környékről még a kálvinisták is megtekintették.²³ 1664 vízkeresztjén pedig a körmenet látványa csalt ki híveket és nézőket ugyanitt az utcára. A házak megáldására kivonult papság sorában jelmezbe öltözve a három király és angyalok is meneteltek, s magyar nyelven versekkel magyarázták meg a bibliai eseményt.²⁴

A jászolállítás, a látványos körmenettel, jelmezes szereplőkkel tarkított körmenet bizonnyára ellenhatást is kiváltott, különösképpen vegyes felekezetű városokban és falvakban. A házaldásra érkező pap vagy papság vagy csak a diákság ilyenkor természetesen adományokat is várt vagy gyűjtött is. Nyilván ezzel az ellenhatással magyarázható, hogy 1664-ben a lengyel–magyar piarista rendtartomány ülésén a jászolállítás szokását az alábbi szavakkal tiltják meg: „Usus praesepis cum Dialogo per civitates et pagos studiosis nostris prohibetur.”²⁵ A dialógussal összekapcsolt jászolállítás tehát tiltják a piaristák. A furcsa az, hogy ekkor a történeti Magyarország

¹⁶ VARGA, i. m. 1988. E 247.

¹⁷ STAUD, II. 199.

¹⁸ STAUD, II. 322.

¹⁹ BÁLINT, i. m. 1976. 37.

²⁰ KILLÁN István, *Magyar nyelvű betlehemes kézirat Turócszentmártonban 1629 tájról*. Confessio, 1985. 4. 110–117. — KILLÁN István, *Magyar nyelvű betlehemes játékok a XVII. század első feléből*. ItK 1985. 695–721.

²¹ BÁLINT, i. m. 1976. 35–38.

²² VARGA, i. m. 1988. E 438.

²³ KILLÁN István, *A XVII–XVIII. századi iskolai színművészet Sárospatakon*. In Herman Ottó Múzeum Évkönyve XII. Miskolc, 1973. 129–186. — STAUD, i. m. II. 391.

²⁴ KILLÁN, i. m. 1973. 129–186. — STAUD, i. m. II. 391.

²⁵ KILLÁN István, *A magyarországi piarista iskolai színművészet forrásai és irodalma*. Saját alatt.

területén még csak a lengyel alapítású podolini piarista gimnázium működik, a privigyei iskolának még csak két év múlva teszik le az alapjait. De szinte ugyanezt két év múlva már a privigyei piarista iskola szabályzata is megfogalmazza: „prohibentur quoque studiosi nostris declamatiunculae cum praeseptolis, cantus cum stella, item et aliae saeculares cantiones.”²⁶ Az olyasféle declamatiók tehát, mint amilyeneket Sartorius írt és rendezett „színpadra”, nem nyerte meg a még mindig javarészből lengyel piaristák tetszését. A tilalom azonban jelzi hogy a jászolállítás, amit iskolai declamatiókkal tettek színesebbé vagy a vízkereszti csillagjárás ismert jelenség volt Privigyén, Podolinban s bizonyára más felvidéki városokban is. Ezt, azt hiszem, az előbbieken már sikerült valamelyest bizonyítanom.

1667-ben Nagybányán adták elő Eszéki István *Rythmusokkal való szent beszélgetés* című játékát a „Nagy-Bányai református Scholában szép feles gyülekezet előtt... Nagy Karátson estvéjén.” A „tudós” költeményben egy meg nem nevezett Próféta, Keresztelő szent János, egy tanítvány, egy novitius azt bizonygatják, hogy Jézus Krisztus az igaz Messiás. Vitázik a teológiai doktor, a zsidó rabbi és egy teológus diák, s hatásukra a rabbi megtér. Egy narrátor adja elő a pásztorok beszélgetését és a három király történetét. Ez a játék inkább certanem vagy hitvitázó dráma, mint betlehemes játék. Lehet, hogy Eszéki annak szánta, de nem az. Műfaja hasonlít a Sartorius-féle retorikai gyakorlatokhoz.²⁷

A sárospataki házaldás hagyománya természetesen tovább él. Vízkereszt napján 1667-ben a papság, az énekkar, a zenekar kürtökkel és dobokkal felszerelve, jelmezbe öltöztetett három királlyal, angyalokkal és pásztorokkal színesített körmenetet rendeztek, amelyen magyar verseket recitáltak az arra kijelölt szereplők.²⁸

1663 és 1668 közé tette Schram Ferenc a Kézdi-szentlélekről származó betlehemeset. A töredékes darabban pásztorok, Sybilla, az angyal jelennek meg, s az állatok őrzői elindulnak a betlehemi istállóhoz, hogy Jézust imádják. A darab szerzője Czerey János Kézdiszentléleken volt iskolamester, s ebből gyanítható, hogy a játékot iskolások adták elő.²⁹ 1669 karácsonyán, mint Nagyszombatban pontosan húsz évvel ezelőtt, Privigyén a karácsonyi jászol helyett gyékénykosárban a Krisztust megjelenítő Mózest helyezték a jászolba,³⁰ 1670-ben Szepesolasziban az evangélikus iskolában Joannes Schnatzinger rendezett Jézus születéséről ünnepélyt.³¹

A Nódrád megyei Ecsegről, az 1684 és 1694 közötti időből ismerünk Holl Béla közlése alapján egy betlehemes játékszöveget. Eddig ez az első olyan darabunk, amelynek előadói nem kisebb vagy nagyobb diákok voltak, hanem a helybéli szent kereszt társulat fiatalsága. Szálláskeresés, pásztorjelenet és ajándékvitel, valamint a három király hódolata adja a darab cselekményét. Megjelennek a darabban már olyan profán elemek, mint a tréfás költögetés, a nagyothallás, a vaskos félreértés. Ez a darab már jelzi a szokás folklorizálódásának első lépéseit.³²

A sárospataki vízkereszti háromkirály és pásztorjáték még 1695-ben is élt.³³ 1696-ban *Nativitatis cwnabula* címmel a kolozsvári unitárius iskola vitt színre egy darabot. Különös keveréke ez a darab a párbeszédre épített és a narrátor szájába adott történetnek. Az Angyali üdvözlétegy narrátor mondja el, erre azonban a Máriát

²⁶ KILLÁN, i. m. Sajtó alatt.

²⁷ VARGA Imre, *Magyar nyelvű iskolaelbádások a XVII. századból*. Bp., 1967. 19–91. — VARGA, i. m. 1988 R 6.

²⁸ KILLÁN, i. m. 1973. 129–186. — STAUD, i. m. II. 393.

²⁹ SCHRAM Ferenc, *Három történeti betlehemes játék*. IKK 1964. 497–520.

³⁰ STAUD, II. 394.

³¹ VARGA, i. m. 1988. E 471.

³² HOLL Béla, *Egy régi magyar betlehemesjáték*. Vigilia, 1952. dec. — RMDE II. 425–432.

³³ KILLÁN, i. m. 1973. 129–186. — STAUD, II. 395.

megszemélyesítő diák válaszol. Tőle értesülünk Augustus császár parancsolatáról, majd ismét dialógus kezdődik: Máriaé és Józsefé. A születés történetét ismét narrátor mondja el, ezután pásztorok tűnnek fel a színen, s nekik jelenik meg az angyal. A Varga Imre közlésében ismert darab szerzője ötvözi az iskolai retorikai gyakorlatot és az ünnepi alkalomra írt dialógust. A játék prológussal kezdődik, s „az Csendes hallgatás köszönetivel” fejeződik be.³⁴

A XVIII. században azután már megszorodtak a karácsonyi és vízkereszti előadások, ennek következtében több szöveg is maradt ránk.³⁵ Piaristák iskoláiban ebben a században szaporodnak el az ilyen tárgyú darabok. Közöttük egyik-másik már nemcsak az ószövetségi előképekre hivatkozik, hanem Jézus születése történetének egyik-másik részletéhez még antik görög–latin mitológiai párhuzamokat is keresnek. A hagyomány tehát folytatódik.³⁶

Adatok, szövegek állnak rendelkezésünkre, hogy a betlehemes játék XVIII. századi útjának nyomait feltárjuk. Azt hiszem, egyértelműen állítani lehet, hogy a betlehemi születéstörténetet minden felekezet iskolájában játszották. A jezsuitáknál inkább csak jászolállítás formájában vagy a vízkereszti házáldás vagy körmenet keretei között találják meg a legmegfelelőbb műfajt már a XVII. században. Evangélikus és unitárius iskolákban inkább retorikai gyakorlatként viszik színre a jól ismert történetet. A piaristák először tiltják, később azonban tudomásul veszik, hogy a betlehemi történet nagyszerű alkalom arra, hogy a tanulók gyakorolják a nyilvánosság előtti fellépést. A református iskolákban a debreceni zsinat hatására mindenféle színjátékot kiltanak az iskolából, Sárospatakon azonban Comenius hatására már a XVII. század második felében is megújul az iskolai színpad.³⁷ Ennek következménye, hogy mindössze egyetlen betlehemesről gyanítható a református szerző és iskola.

Az előkerült adatok, szövegek tekintélyes többsége felvidéki városaink iskoláihoz kötődik, így Szepesolaszihoz, Privigyéhez, Podolinhoz, Besztercebányához, Eperjeshez, Illavához, Nagyszombathoz, Pozsonyhoz, Selmecebányához, Turóchoz. Néhány előadást erdélyi városainkban mutattak be: Kolozsvárott, Nagybányán, Kézdiszentléleken, Nagyvárad környékén és Segesvárt. Két ungvári előadásról is van tudomásunk. S a felvidéki régi betlehemeseknél sokkal kevesebb az olyan játék, amit a mai Magyarország területén mutattak be. Sárospatakon a jezsuita iskolában nagyon eleven volt a XVII. század második felében a hagyomány, de tudunk soproni evangélikus és jezsuita előadásokról is. Szinte egyedülálló az ecsegi játék.

A szokás továbbélésének legfeljebb néhány momentumára szeretném még a figyelmet felhívni. A piaristáknál Privigyén (1700, 1734) Pesten (1721), Podolinban (1721, 1738, 1739) és Kiszzebenben s másutt is van nyoma annak, hogy a korábbi tiltó rendszabály már érvényét veszítette.³⁸ Az evangélikusoknál Brassóban, Besztercén él tovább a szokás.³⁹ Az unitáriusok még 1700-ban is visznek színre magyar nyelvű betlehemeset.⁴⁰ Székesfehérvárott a XVIII. század első évtizedében (1704, 1705, 1708, 1709) karácsonykor a jászolállítás jóváhagyott gyakorlat volt.⁴¹ Természetesen nem

³⁴ VARGA, i. m. 1967. 93–119. — VARGA, i. m. 1988. U 12.

³⁵ KILIÁN István, *Tizenegy történeti betlehemes. (1629–1768)*. In *Iskoladráma és folklór*. Debrecen, 1989. 135–143.

³⁶ KILIÁN, i. m. Sajtó alatt. (Privigyé, 1700, 1734; Podolin: 1721, 1729–1738, 1739; Pest: 1724; Kiszzeben 1734.)

³⁷ VARGA, i. m. 1988. R 80–85.

³⁸ L. itt a 36. sz. jegyzetét!

³⁹ VARGA, i. m. 1988. E 162.

⁴⁰ VARGA, i. m. 1988. U 15.

⁴¹ KILIÁN István, *Iskolai színjátszás Székesfehérvárott a 18. században*. In *Fejér megyei Törvényi Évkönyv* 10. Székesfehérvár, 1976. 210–305.

tudjuk, hogy mi folklorizálódott s mi vált ebből a gyakorlatból ellenőrizhetetlen paraliturgiává.

A marosvásárhelyi jezsuita ház és iskola alapításáról alig tudunk valamit. Néhány hónapja sikerült beletekintennem ennek a rendháznak a historia domusába, s 1705-ből az alábbiakat találtam: „A vízkeresztet a szokott módon rendeztük meg. Ebben az évben itt kezdtünk meg egy dicséretes szokást, hogy t. i. három ifjú fényesen felöltözve, fejükön koronával magyar versekkel keresték a zsidók újonnan született királyát és egy erre a célra készített és koszorúval díszített kép előtt, mintegy megtalálva térdreborulva imádták, s neki ajánlott királyi ajándékokkal tisztelték meg őt. Szavaikra az énekesek kórusa dallal válaszolt, hogy az újonnan született Megváltónak kedvesek a felajánlott adományok. Minthogy ezt a jámbor látványosságot a városban a katolikusok házaiban bemutatták, a népet ez arra készítette, hogy a városban papunkat nagy számba kövesse. Nem kisebb vigasztalására szolgált ez a katolikusoknak, mint a heretikusok csodálatára adott okot, ők vagy követték a mi papunkat vagy előresietve, a katolikusoknak azon házaikhoz özönöltek, ahová házaldás végett a papunk igyekezett. Abban reménykedtek, hogy a látványban részük lehet, s a három királyruhába öltöztetett személy beszédét könnyebben hallhatják meg.”⁴²

1706-ban hasonlóképpen rendezték meg az ünnepélyt. Akkor elsőnek Szabó Ferenc generális házáat áldották meg, 1707-ben s 1708-ban is ugyanígy ünnepelték.⁴³ A sokat emlegetett Sárospatakon a reformátusok ellenérzése miatt a jezsuiták 1762-ben s 1768-ban ismételtén tiltó rendelkezést adtak ki: „Sem karácsony éjjel, sem napján, sem a rendházban, sem a rendházon kívül vagy a városban nem szabad megengedni, hogy a diákok maguk készítette jászolt hordjanak körbe a házakba, mert ez fegyelmezetlenségre ad okot, s a kálvinistáknál is visszatetszést szül. Azt sem szabad megengedni, hogy vízkereszt napján bármit is a városban körbehordjanak.” Az 1768-as tiltó rendelkezés pedig így szól: „Semmiképpen ne engedjék meg, hogy karácsony előtt vagy után bármilyen ok folytán bölcst hordjanak körbe a városban a diákok. Az éneket a szokott módon lehet engedélyezni. További énekeket a helytartótanács újabb rendelkezése következtében ne engedélyezzenek.”⁴⁴

Ha Sárospatakon az alapítástól kezdve, Székesfehérvárott és Marosvásárhelyt a XVIII. század legelejétől élt a jezsuita iskolákban a vízkereszt, teátrális házaldás hagyománya, s más városokban már a XVII. században van nyoma a karácsonyi, vízkereszt-i játékoknak, s ha a helytartó tanácsnak ezt 1762-ben és 1768-ban szabályok közé kellett szorítani, nyugodtan állíthatjuk, hogy a reneszánsz századától egészen a XVIII. század végéig minden magyar városban meghonosodott a szokás. Adataink többször szólnak arról, hogy a királyok a nép nyelvén, azaz magyarul vagy németül esetleg szlovákul deklamálták a verseket. Az iskolákat fenntartó felekezetek és szerzetesrendek, bár a szerepek ellátására tanulókat használtak fel, az ünnep élményének elmélyítésére a mindenki által beszélt nyelvet, s nem a latint használták. Tulajdonképpen ennek a gyakorlatnak köszönhető, hogy az iskolában megfogant recens betlehemes játék máig őrzi a történeti neveken kívül a vergiliusi pásztorneveket. Így lett a karácsony köré szervezett ünnepek dramatikus anyaga közköltészeti, népszerű műfaj.

⁴² *Historia Domus Societatis Jesu In Marosvásárhely.* Római Katolikus Plébánia Levéltára. Jelzet nélkül. Az évnél.

⁴³ HD SJ Marosvásárhely. A jelzett éveknél.

⁴⁴ KILIÁN, i. m. 1973. 129–186.